

חלוקת שלוש הכתובות - תגובה

שתי נשים ושלוש נשים

תמצית שיטתו של פרופ' אומן היא שלמשנה יש שיטת חלוקה עקבית שנותנת תמיד אותה התוצאה. הכלל הוא שכשתופסים שתיים מתוך שלוש הנשים ומחשבים את הסכום שיקבלו, נמצא שתמיד הסכום הזה יתאים לחלוקה שנקראת בפיו 'תואמת שנים אוחזים'. כלומר: אם נבודד כל שתי נשים מתוך השלוש ונבדוק כמה הן קיבלו לבסוף, נמצא שהסכום שלהן מתאים לעיקרון המתואר במשנת שנים אוחזין כשזה אומר כולה שלי וזה אומר חציה שלי. לדוגמא: במציעתא מקבלת בעלת הכתובה הקטנה 50 והבינונית 75. ביחד זה 125 זוז, שאפשר להגדיר את חלוקתם כך: לקטנה אין תביעה על יותר ממאה, לפיכך 25 הזוז העודפים הולכים לבינונית בלא שום חלוקה; את המאה המצויים במחלוקת חולקים בשווה, וכל אחת נוטלת חמישים. באופן כזה אפשר להגדיר את היחס בין כל שתיים מתוך שלוש הנשים בכל סכום עזבון שהוא, ואף אם יהיו ארבע או חמש נשים - תמיד העיקרון יהיה זהה.

כדי להגיע לתוצאה זו השתמשו אומן ושותפו משלר ז"ל בשיטת החלוקה דלהלן: לעולם כולן חולקות בשווה עד שכל אחת מהן תקבל חצי, ומכיון שהתמלאה חצי סאתה של אחת - הריהי מפסיקה לקבל עד שיקבלו כל חברותיה גם הן חצי מסכום כתובתן. במאמרם הנ"ל הם הוכיחו שרק צורת חלוקה זו תתן את התוצאה של 'תואם שנים אוחזין', יעויין במאמר ב'מוריה' הנזכר שם.

אפשר לבדוק ולראות שכל המשנה מציינת לעיקרון זה: כשהעזבון מכיל רק מנה חולקות כולן בשווה, שהרי אף אחת עדיין לא קיבלה אפילו חצי מסכום כתובתה. כשיש מאתיים - הקטנה כבר לא מקבלת בשווה, שהרי חמישים הוא חצי סכום כתובתה, לפיכך היא לא מקבלת יותר מחמישים עד שגם חברותיה תקבלנה חצי מסכום כתובתן. וכשיש שלוש מאות - כולן מקבלות חצי מסכום כתובתן.¹

על הרעיון הזה נכתבה ביקורת על ידי הרבנים סגל ופרלמן ב'בית אהרן וישראל', ובתגובתו שנדפסה בגליון 'המעין' הקודם הראה פרופסור אומן כי הסברא שהמשנה מתפרשת על פי 'עקרון שנים אוחזין' נתחדשה כבר על ידי רב האי גאון, ואחריו ע"י

1 המשנה נקבה בסכומים עגולים, אבל הגבולות נמצאים למעשה בין הסכומים האלו. החלוקה בשווה היא עד 150, זוהי נקודת הגבול בה מקבלת הקטנה שליש - חלק שווה מכל הסכום, וזהו כבר חצי מסכום כתובתה, מכאן ואילך היא לא תקבל יותר. אבל שתי הגדולות עדיין לא הגיעו לחצי מסכום כתובתן. הקו השני הוא 250, ושם תגיע הבינונית לחצי סכום כתובתה. הקו השלישי הוא 300, שם מגיעה הגדולה לחצי סכום כתובתה.

מפרשים נוספים (סעיף ו). מבקריו של אומן העלו טענה כי אין לדמות ענין דנן ל'שנים אוחזין', כי חלוקה זו אינה באה אלא במקום ספק.² כתשובה הביא אומן דוגמאות ממקומות בהם חלוקת שנים אוחזין מתרחשת אף במקומות שהחלוקה בהם אינה מדין ספק (סעיף ח), כך שאפשר עקרונית לקבל את הרעיון של חלוקת שנים אוחזין אף במקום שהדין יודברים בין הצדדים אינו נובע מספק. על הדוגמאות שהביא יש להוסיף את המקרה של שנים אדוקין בשטר, אחד בטופס ואחד בתורף (ב"מ ז, ב), כפי שיבואר להלן.

אמנם ברי לי שגם מבקריו של אומן לא נתכוונו לומר שלא שייך שתהיה חלוקת תואמת שנים אוחזין מן הבחינה ה**טכנית**,³ הטענה שלהם היתה שהסברא אינה מתאימה כאן. הבה ננתח את הענין:

הראיה הטובה ביותר לכך שמשנתנו יכולה להתפרש לפי העקרון של שנים אוחזין, היא מן הגמרא השואלת (ועל המציעתא, שם העזבון הוא בגודל של מאתיים זוז) "של מנה נוטלת חמשים?! תלתין ותלתא ותילתא הוא דאית לה!" קושיית הגמרא תמוהה מאוד לפי הסברות המקובלות. שכן בין אם נאמר שהחלוקה היא לפי יחס גודל הכתובה, ובין אם נאמר שהחלוקה היא בשווה, אין סיבה שהקטנה תקבל שלישי מהמאה הראשונים ותו לא:

רש"י, הרי"ף ועוד ראשונים מפרשים את קושיית הגמרא לפי עקרון שפרופ' אומן כינה אותו 'שיטת השעבודים'. לאמור: לבעלת הכתובה הקטנה אין שעבוד אלא על מאה זוז בלבד, והיא נאלצת להתחלק בהם עם חברותיה שגם להן משועבד אותו סכום, ואילו בסכומים הגבוהים ממאה זוז אין לה שעבוד לפיכך אין היא חולקת בהם. אולם ודאי שלא נתכוונו רש"י והרי"ף לומר ששעבוד הקטנה אינו תופס אלא מאה זוז, שכן ברי הוא כי שעבודה של הכתובה הקטנה מוטל על כל נכסי הבעל - גם אם שויים הוא אלפי זוז.⁴ ודין ידוע הוא שאם נשתדפה שדה פלונית - הולך בעל החוב וגובה משדה אחרת (כתובות צה, ב), ואין הלווה יכול לומר לו שדה זו היתה כבר מעבר לתחום שעבודך, כי כל נכסי הלווה ערבים לתשלום החוב. ומסוגיין גופא מוכח: הרי ודאי שאם העזבון היה גבוה משלוש מאות זוז תתחלקנה בו בעלות הכתובות עד שתפרעה את כל כתובתן. מדוע היורשים אינם יכולים לומר שאין שעבודן תופס יותר משלוש מאות זוז? הרי גם הכתובה הגדולה אינה יותר משלוש

2 טענה זו הועלתה כבר על ידי תלמידי רבינו יונה (שיטה מקובצת כתובות צג, א ד"ה ויש שהיו סוברין). הם הביאו את הדעה שאפשר לפרש את משנת כתובות על פי חלוקת שנים אוחזין, וכותבים על כך: "זוהו אינו מתקבל כלל, ולא דמיין אהדדי. דהתם בשנים אוחזין בטלית כל אחת ואחת מכחשת את חברתה, ולפיכך באותו הדרך, אבל הכא כל אחת ואחת מודה שיש לחברתה זכות".

3 היינו שיש מצב שבו סכום מסויים מוצא אל מחוץ לדיון, והחלוקה מתבצעת בסכום הנוותר.

4 הדברים מפורשים בתוספות בכתובות שם (צג, א סוף ד"ה רבי אומר) "שכל שלוש מאות משועבדין לכתובת בעלת מנה ובעלת מאתיים כמו לבעלת שלוש מאות, שכל נכסיו אחראין לכתובתה [של בעלת מנה] עד שיהיה לה כל המנה שלה".

מאות זו! ברור שהתשובה היא שגם חוב של זו אחד משעבד נכסים בשווי אלף זו - עד שבעל החוב מצליח לפרוע את חובו מן הנכסים. מדוע אם כך מניחה הגמרא בפסוק כזאת שבעלת הכתובה הקטנה אינה יכולה לגבות אלא ממאת הזו הראשונים, עד כי שהיא שואלת בתמיהה 'תלתין ותלתא ותילתא הוא דאית לה?' התשובה היא בהכרח שהגמרא ראתה את הכלל הזה במשנה. העובדה שהקטנה אינה גובה אלא חמישים לאורך כל המשנה מראה שקיים כאן עקרון שנים אוחזין, והקטנה מתחלקת עם חברותיה במאת הזו הראשונים ואילו באחרים אינה מתחלקת; אלא שכמובן השאלה זועקת: אם כן - הרי שמגיע לה רק שליש מתוך המאה, כי יש כאן שלושה בעלי דינים ולא שנים, וזהו בדיוק מה ששואלת הגמרא⁵. נמצא שהגמרא עצמה מסכימה לעקרון שבעלת הכתובה הקטנה גובה רק ממאה הראשונים, בעלת הכתובה הבינונית גובה רק מהמאתיים הראשונים⁶, ובעלת הכתובה הגדולה גובה לבדה את מאת הזו הנוספים.

מהו בכל אופן ההסבר לכך שהקטנה אינה גובה יותר ממאה למרות ששעבודה חל על כל הנכסים? צריך לומר שאנו דנים את תפיסת הנשים לפי מה שהיו יכולות לזכות מן הנכסים אילו רק תביעתן היתה קיימת. למשל: אם בעל זה לא היה נשוי אלא לבעלת הכתובה הקטנה, לא היה לה זכות לגבות מן הנכסים אלא מאה, והשאר היה הולך ליורשים. לפיכך אין אנו מחשיבים אותה כעת אלא כאילו הצליחה לתפוס מאה זו מן הנכסים, ובאותם מאה זו יש לה עוד שתים שתפסו יחד עמה. בעלת המאתיים הצליחה לתפוס מאתיים זו מן הנכסים, ובעלת השלוש מאות הצליחה לתפוס שלוש מאות. כל אחת - גודל תפיסתה כגודל תביעתה.

מצב זה דומה ממש למתואר במסכת בבא מציעא (ז, ב) לגבי שנים אדוקים בשטר, ושניהם טוענים 'כולו שלי', אלא שאחד מהם מחזיק בתורף שכתוב בו הזמן. הגמרא מסבירה שהתורף שווה יותר, משום שאם נחתוך אותו מן השטר לא יוכל שטר זה לגבות מלקוחות, כי הוא לא יוכל להוכיח שהלוואתו קדמה לקנייתם. שטר שאינו יכול לגבות מן המשועבדים שווה כמובן פחות, לפיכך - אומרת הגמרא - שמים את ההפרש בין שטר שיש בו זמן ושטר שאין בו זמן וההפרש הזה שייך לזה שתפס בתורף, ואילו בשאר הם חולקים. דרך משל: אם השטר בשלמותו שווה מאה זו, ובלי הזמן אינו שווה אלא שמונים, מוכרים אותו, ונותנים עשרים לבעל התורף, ובשאר הם חולקים בשווה. מצב זה דומה ממש למשנתנו: שנים תופסים בשטר, אלא שתפיסתו של אחד מהם איכותית יותר ושויה גדול יותר.

הדבר המעניין במיוחד בדוגמה זו הם דברי הרש"ש שם, האומר כי החלוקה שתיארנו מתאימה לדעת ר' נתן במשנת כתובות דנן! ואילו לפי רבי הסובר 'חולקות

5 פרופ' אומן כבר ציין במאמרו (סעיף ח 4) שעקרון חלוקת שנים אוחזין כבר עולה משיטת הרי"ף, כגון במקום שיש שתי נשים.

6 וזה מה שהיא שואלת בהמשך על הסיפא, כשיש שם 300 זו: "של מאתים - מנה!! שבעים וחמשה הוא דאית לה!" כי במאה הראשונים היא ויתרה לקטנה וגובה רק עשרים וחמש לפי האוקימתא של שמואל, ובמאה השניים יש לה חמישים, ותו לא.

בשווה' [לדעת הר"ח היינו לפי יחס גודל הכתובה] יקבל בעל התורף חמש תשיעיות ובעל הטופס ארבע תשיעיות.⁷

הריטב"א מפרש אף הוא כמו שכתבנו, ואינו מציין כי חלוקה זו היא דווקא לדעת רבי נתן. והסברא פשוטה: בשנים אדוקין בשטר באמת בעל הטופס אוחז בחלק מן השטר ששווה פחות, ועל כן אין ראוי לו לחלוק עם בעל התורף בשווה, מה שאין כן במשנת כתובות שאליבא דאמת זכותן של שלוש הנשים שווה בכל הנכסים; אבל הרש"ש נוטה לומר שהחלוקה כאן מתאימה דווקא לדעת ר' נתן!

לסיכום: אם משנת כתובות היתה מדברת בשתי נשים - אפשר היה בהחלט לפרשה לפי עקרון 'שנים אוחזין', והגמרא אכן מפרשת כך. הבעיה היא שב'שלושה אוחזין' משתנה התמונה: במקום שהמצב ימשיך לפי אותו עקרון, ובעלת המנה תחלוק רק במנה, בעלת המאתיים רק במאתיים, ובעלת השלוש מאות בהכל - אנו רואים שהקטנות יותר מקבלות נתחים גדולים יותר מהראוי להם. אמנם פרופ' אומן הראה כי אם נבודד כל שתיים מן הנשים - עדיין נראה את חלוקת שנים אוחזין, וזה מבריק מאוד, אבל סוף סוף זה לא מתרץ את השאלה ההגיונית: מדוע לא להסתכל על התמונה הכוללת, ולתת לכל אחת כפי החלק שיש לה בו זכות?

אפשר אולי לנמק את הרעיון כך: יש כאן אמנם שלוש בעלות דין, אבל כל אחת מהן מנהלת דיון נפרד עם כל אחת משתי חברותיה. כך שיש לנו שלושה דיונים: בין הגדולה לבינונית, בין הגדולה לקטנה, ובין הבינונית לקטנה. ומכיון שאנו רוצים לתת להם לפי עקרון שנים אוחזין - יש לנו בעיה: אנו רוצים לפסוק מה היחס בין הגדולה לקטנה - אבל איננו יודעים עדיין מה הסכום ששתייהן יכולות לחלוק, כי לא הכרענו מה מקבלת הבינונית. וכך בכל דיון ודיון. אם היינו יכולים לקבוע מה הסכום שתיטול הבינונית לאחר החלוקה - היינו יכולים להפריש אותו מן הסכום הכללי, ולחלק לגדולה ולקטנה את השאר, וכן בכולן. וזה באמת מה שעושה הנוסחה של אומן ומשלה, היא מעניקה לנו פתרון קסמים שעוזר לנו לדעת מה החלק שראויה הבינונית ליטול, ואנו רואים כי כל פעם שנתפרס שתיים מתוך השלוש נראה כי הן אכן חלקו את נתח העזבון של שתייהן באופן התואם את חלוקת שנים אוחזין.⁸

7 כלומר, קובעים את היחס בין שני האוחזים בשטר, שהוא $\frac{4}{5}$ [לפי הדוגמא ששטר בלי זמן שווה שמונים, ועם הזמן שווה מאה]. סכום התביעות של שניהם ביחד מן השטר הזה הוא 180, והחלוקה היא לפי יחס, כמו בבבא השלישית של משנת כתובות.

8 במאמרו של הרב שלום מרדכי סגל שהתפרסם בקובץ 'בית אהרן וישראל' גליון קכז (שנה כב, גליון א) הובהרה דרך חישוב אחרת המביאה לאותה תוצאה, והכותב הראה ששיטת חלוקה זו מבוססת על הנחת יסוד האומרת כי במקרה של שלושה אוחזין בטלית, ושנים מהם אינם סותרים זה את זה [כגון שנים טוענים חציה שלי ואחד טוען כולה שלי, וכדומה] הרי שהשנים הקטנים אינם נחשבים כמחולקים זה עם זה, שהרי יש מקום בטלית לכל מלוא תביעותיהם, אלא שניהם ביחד נחשבים כגוף אחד הטוען 'כולה שלי'. לפיכך החישוב נעשה כך: קודם מחלקים את הטלית בין השנים הקטנים שאינם סותרים זה את זה, ולאחר מכן בא הטוען 'כולה שלי' ומתחלק עם כל אחד מהם בחצי ממה שקיבל. ויעויין שם עוד שהנחת יסוד זו נסתרת מדבריו של מהרי"ל דיסקין בשם אביו: מהרי"ל דיסקין הניח

אך גם ההסבר הזה אינו מצליח לכסות על הבעיה: חלוקת שנים או חזיון מתאימה לכאן בגלל הנחת יסוד מסויימת, והיא שתפיסתה של כל אחת אינה גדולה מתביעתה, לפיכך אנו יכולים להסתכל על המצב כאילו הקטנה תפסה רק מנה, וחברותיה תפסו חלקים אחרים שהיא לא תפסה ולכן לא תקבל בהם חלק. אך אם נוותר על הנחת יסוד זו, ונאמר שכוח כולן שווה בכל הנכסים - כפי שבאמת סובר רבי - נאבד את כל הטעם לחלוקת המשנה. ברור שלפי זה הגמרא צודקת, ואין שום סיבה שהקטנה תקבל יותר משליש במאה הזו הראשונים בלבד, והבינונית לא תקבל אלא שליש במאה הראשונים וחצי במאה השניים, ותו לא.

שיטת הירושלמי

מכיון שאף אני הקטן עסקתי בנושא, רצוני ליידע את הלומדים על שיטת התלמוד הירושלמי שמפרש את המשנה הזאת על פי עיקרון אחד (ואינו נזקק לאוקימתות כהתלמוד הבבלי); לענ"ד שיטת הירושלמי היא הנהירה ביותר בפירוש משנה זו, ואינה נזקקת לדחקים או לחלוקה מתמטית מסובכת.

הירושלמי (כתובות פ"י ה"ד), כדרכו, קצר וסתום למדי. הוא אינו מקשה על המשנה כלום, ובלי הודעה מוקדמת מופיעה המימרא הזו: "שמואל אמר: במרשות זו את זו; כשהרשת השלישית את השנייה לדון עם הראשונה, אמרה לה: לא מנה אית לך? סב חמשין ואיזל לך". מתוך דבריו נראה כי בא לפרש את המציעתא או אולי גם את הסיפא שכתוב בהן שהראשונה מקבלת חמישים; אך הדברים סתומים למדי.

נראה כי מפרשי הירושלמי הבינו שהירושלמי נטרד באותה קושיא שהקשה הבבלי - מדוע הקטנה מקבלת יותר משלושים ושלושה ושליש, ובהתאם לכך ניסו לפרש את תירוץ. ניקח למשל את פירושו של בעל 'פני משה' שמפרש כך (עי' גם במראה הפנים שם): כידוע, הבבלי (כתובות צג, א) מעמיד את המציעתא באופן שבעלת המאתיים ויתרה לבעלת המנה ואמרה לה 'דין ודברים אין לי עמך במנה', כתוצאה מכך בעלת המנה מתדיינת על המנה הראשון רק עם הגדולה והיא נוטלת חמישים. אך בעלת המאתיים ויתרה רק לבעלת המנה, ולא לבעלת השלוש מאות, לפיכך היא חוזרת וחולקת עמה את השאר, ושתיהן נוטלות שבעים וחמישה.

כל מפרשי הגמרא כמעט מתקשים בקושיא חמורה: הרי לולא הוויתור היתה בעלת השלוש מאות נוטלת שליש במנה הראשון, הכיצד זה **התקטן** אף חלקה של בעלת

שהטוען 'חציה שלי' אינו מכריע למי שייך החצי השני, אלא מותיר את הדבר בספק, ואינו טוען כי אם שחצי שייך לו. לפי זה לא נכון להסתכל על שני הקטנים כגוף אחד, כי אינם טוענים כך. אמנם יש לתמוה, מנין לו למהריל"ד הוודאות הזו, אדרבה: כששנים טוענים 'חציה שלי' מסתבר מאוד להניח שהם טוענים 'תרוויגן בהדי הדדי אגבהנן', ואין לשלישי כלום. אך בכל מקרה כל זה אינו משנה לענין חלוקת הכתובות, כי כאן לא מדובר בוויכוח של מי הקרקע, והסברא לכאורה היא כמו שמבינה הגמרא, שבעלת המנה תופסת רק כגודל תביעתה, ובוזה היא חולקת עם האחרות.

שלוש מאות, והיא נוטלת רק רבע מנה? התירוצים שנאמרו בזה דחוקים מאוד, וכתבו המפרשים שמן הסתם לכך רמזו התוספות (שם ד"ה דאמרה) "לא איתפרש שפיר טעמא דהא מילתא".

התוספות שם (ד"ה תימא) תמהים מדוע לא פירש הבבלי ששתי הגדולות ויתרו לקטנה בעשרים וחמשה זוז שאינם דנים עמה, לפיכך נשארו 75 ששלושתן חולקות בשווה, והמשנה מיושבת היטב. טוען ה'פני משה' שזהו אכן בדיוק מה שהתכוון הירושלמי: השלישית הרשתה את השניה לדון עם הראשונה, כלומר: לוותר לה בשם שתייה, והראשונה אמרה לשניה 'קחי חמישים', שזה במילים אחרות: על עשרים וחמש ויתרנו לך, קחי עוד שליש מהשבעים וחמש הנותרים והסתלקי⁹.

אולם קשה מאוד מאוד לקבל את פירוש ה'פני משה': הירושלמי אינו מזכיר במילה אחת ענין של מחילה או סילוק, שזהו בעצם עיקר הטעם כאן! זולת זאת: לשם מה אומרת השניה לראשונה 'לאו מנה אית לך', מדוע צריך הקדמה זו להודעת הויתור על עשרים וחמישה? אטו אם היה לה יותר ממאה זוז היה הדין אחר? ודאי שלא, והראיה: את הסיפא מעמיד הבבלי באופן שהגדולה ויתרה לשתי הקטנות במנה הראשון, אותו סוג של ויתור בדיוק - למרות שלבינונית יש מאתיים, ובמנה השני כבר לא ויתרה הגדולה.

כמו כן: בעצם יש כאן ויתור של שתי הגדולות לקטנה, מדוע צריך בדיוק שהגדולה תרשה לבינונית לדון עם הקטנה בשביל הויתור החגיגי הזה? מדוע הירושלמי אינו אומר 'בשאמרו לה לאו מנה אית לך סב חמשין ואיזל לך', וכי השלישית אינה יכולה לוותר בעצמה לקטנה?

זאת ועוד: סיפא דמתניתין קשה גם היא, ואף יותר: זולת העובדה שהקטנה ממשיכה לקבל חמישים, יתר על חלקה, גם הבינונית מקבלת יותר, כי לכאורה לא היתה צריכה לקבל כי אם אותם שבעים וחמש שקיבלה במציעתא, שכן המאה השלישית שייכים אך ורק לשלישית! יש כאן שתי חריגות מהחלוקה המתבקשת. הבבלי אכן שואל זאת, ומתרחץ בשם שמואל שכאן מדובר באופן שהגדולה ויתרה לחלוטין על חלקה במנה הראשון, והקטנה והבינונית מתחלקות בו בשווה, לפיכך הקטנה מקבלת חמישים, הבינונית מקבלת מאה [יש לה חמישים גם במנה השני שהיא חולקת בו עם הגדולה] והגדולה לוקחת את השאר. אך הירושלמי לא מסביר שום דבר על הסיפא, מדוע?

אפשר לחילופין לפרש שהסברו של שמואל בירושלמי מוסב באמת על הסיפא, ואז הוא יתפרש הרבה יותר בקלות. נאמר שפירוש המילים 'בשהרשת שלישיית את השניה לדון עם הראשונה' הוא שהשלישית סילקה את תביעתה מן המנה הראשון והתירה

9 באופן דומה מפרש רבי יהושע בנבנישתי בעל 'שדה יהושע': מכיון שהשלישית הרשתה לשניה לומר לראשונה 'דין ודברים אין לי עמך במנה הראשון', הרי זה נחשב אף כויתור שלה - לענין זה שהיא לא תוכל אח"כ לתבוע את השליש המלא שלה במנה הראשון, כי אם תצטרך להסתפק ברבע [וקשה להבין מה ענין 'נתינת רשות' זו, וכי השניה צריכה רשות מן השלישית למחול לראשונה?].

לשתי הקטנות לחלוק בו. זהו בדיוק ההסבר של הבבלי על סיפא דמתניתין. אבל לפי זה לא הסביר הירושלמי את המציעתא, שהיא הבבא הקשה ביותר! ועוד: מדוע הרשאתה של השלישית היא לשניה ולא לראשונה? הרי מה שהשלישית עשתה הוא להסתלק מן המנה הראשון ולהותירו לשתי הקטנות יותר; זו הרשאה לראשונה כמו לשניה! מדוע גם מושמים המילים בפיה של השניה, האומרת לראשונה 'לאו מנה אית לך? סב חמשין ואיזל לך', הרי אפשר היה לנסח בדיוק הפוך: "אמרה לה ראשונה לשניה: האי מנה דתרוינן הוא, סבי חמשין מיניה!"

ובר מן דין: לשון 'הרשאה' בכל מקום אינו ויתור כלל - אלא ייפוי כוח לאדם חיצוני כדי שיוכל לתבוע זכויות עבור בעליהן, דוגמת מלוה שמעניק הרשאה לשלוחו כדי שיוכל לתבוע חוב מלווה הגר במרחק. אם כוונת הירושלמי כהבבלי היה לו לנקוט לשון של סילוק או מחילה, כעין לשון הבבלי 'דין ודברים אין לי עמך במנה!' והמסתבר לענ"ד שהירושלמי לא בא לתרץ כלל את קושיית הבבלי, שלא הוקשתה לו כלל. הירושלמי בא לתרץ קושיא הפוכה: מדוע הקטנה מקבלת רק חמישים ולא חולקת בשווה [כדעת רבי לפי הרי"ף ועוד ראשונים]? על זה עונה הירושלמי שהגדולות עושות הרשאה זו לזו, ומופיעות כבעל דין אחד התובע חמש מאות. מעתה יכולה התובעת החדשה לומר לקטנה: "לאו מנה אית לך? - סב חמשין ואיזל לך", דהיינו בדיוק חלוקת שנים אוחזין: הקטנה תובעת מנה, לפיכך השאר אינו בתפיסתה, והגדולה לוקחת אותו בשלמות. במנה שהקטנה תפסה [לאו מנה אית לך] יש חלוקה שווה.

קעת מיושב הלשון הרבה יותר: לפי פירוש הפני משה ודכוותיה הגדולות בעצם העניקו לקטנה מתנה שלא היתה שלה מן הדין. ואילו הלשון 'לאו מנה אית לך סב חמשין ואיזל לך' משמעו להיפך: הקטנה תובעת יותר, והמורשית אומרת לה - הרי כל תביעתך אינה אלא מנה, ואנו חולקות בשווה, לפיכך לא תוציאי ממני יותר מחמישים.

השאלה היא כמובן מדוע לולא ההרשאה היתה הקטנה יכולה לתבוע יותר מחמישים. ואם הירושלמי סבור כמו רבי שכולן חולקות בשווה, גם הרשאה לא תעזור!

לשם הביאור נחזור ונתבונן בסברא שביארנו בה קודם את שיטת הגמרא: מלכתחילה מחשיבים שכל אחת תפסה כגודל תביעתה - כאילו אין כאן אחרות. הקטנה לא יכולה לתפוס יותר ממאה, הבינונית - מאתיים, וכן הלאה. אך למעשה במנה של הקטנה יש תפיסה גם לשתי האחרות והן חולקות עמה בשווה, ובמנה השני תפוסות שתי הגדולות.

האמת היא שיש כאן הנחה שרירותית: הרי הקטנה לא תפסה לבד, אנו יודעים מראש שחברותיה תנגוסנה בחלקה, והרי זה מבחינתה כ'אשתדוף' כי היא לא תצליח לקבל מהמנה הזו אלא שליש. לפי הדין יש לה זכות לתפוס מכל הנכסים עד שתצליח להיפרע את חובה, ואין נכון לומר שתפיסתה של הקטנה לא חלה אלא על מנה. זו מן הסתם דעת רבי שאמר "אין אני רואה דבריו של רבי נתן באלו אלא חולקות

בשווה", וכפי שכותבים התוספות (לעיל הערה 4): "שכל שלשה מאות משועבדין לכתובת בעלת מנה ובעלת מאתים כמו לבעלת שלש מאות, שכל נכסיו אחראין לכתובתה" [של בעלת מנה] עד שיהיה לה כל המנה שלה".

אנו רוצים לומר שרבי נתן סבר כי העקרון של הגמרא נכון רק כשיש שני בעלי דינים, אבל אם יש שלושה - צודק רבי שאומר 'כולן חולקות בשווה'. ולשם כך ננסה לנסח את הסברא באופן שונה במקצת.

דין קדימה

ישנו דין נוסף בבעלי חובות שווים שאין הנכסים מספיקים לכולם, והוא דין קדימה; מעין מה שמצאנו (כתובות פד, א) לענין מי שמת והניח מטלטלין, ונושים בו בעל חוב וכתובת אשה ויורשים. דעת רבי טרפון היא 'ינתנו לכושל שבהן'. מיהו הכושל? יש כמה דעות בגמרא, אבל לנו חשוב העקרון: למרות שכוח כל התובעים שווה [שכן במטלטלין אין שעבוד, ולא משנה חובו של מי קדם] יש דין קדימה לאחד מהם, והוא הכושל.

נראה אפוא להניח שגם כאן יש דין קדימה, אבל הוא לא נקבע לפי הכושל, אלא נקבע לפי חוזק טענות בעלי הדין. כיצד: נניח שיש כאן רק שתי נשים, בעלת המנה ובעלת המאתיים, והעזבון הוא מאתיים זוז. בכהאי גוונא גם אם תיטול בעלת המנה את כל כתובתה, עדיין המנה השני יהיה שייך לבעלת המאתיים. הוי אומר: לגבי המנה השני טענתה של זו חזקה יותר; אפשר לנסח אותה כך: "גם לדברי בעלת המנה - עדיין מגיע לבעלת המאתיים מנה אחד". חוזק טענה זו נותן לבעלת המאתיים דין קדימה במנה השני, והיא לוקחת אותו כולו. אבל במנה הראשון אין לה כמובן דין קדימה, ולפיכך הן חולקות בו.

הגדרה זו דומה מאוד למה שביארנו קודם לכן, רק בשינוי קל. לפני כן ביארנו שכביכול בעלת המנה לא הצליחה לתפוס אלא מנה מן הנכסים, כגודל תביעתה. וכעת אנו אומרים שהסיבה שהיא אינה מקבלת במנה הנוסף הוא מחמת הכרעה של בית הדין, מעין 'שודא דדייני'. והכרעת בית הדין היא לפי חוזק הטענה: כביכול מסתכלים מה היה קורה אם בעלת המנה היתה בעלת זכות לקחת ראשונה, ואת מה שלא היתה מצליחה לקחת נותנים לבעלת המאתיים.

אמנם כשיש שלושה בעלי דינים, המנהלים ביניהם שלושה דיונים נפרדים, מאבד כל אחד מהגדולים את 'דין הקדימה' שלו משום שחברו מכשיל אותו. הא כיצד? הרי כאמור כל כוחה של בעלת מאתיים היה בנוי על כך שגם לפי הצד של הקטנה מגיע לה מנה. אבל כשיש בעל דין שלישי הנוגס את חלקו מן הצד, אומרת בעלת מנה לבעלת מאתיים: "אין אני יכולה להסתפק במנה, כי מכל זוז שאתפוס אצטרך לוותר על חצי, שהרי אין כוחי יותר גדול מכוחו". ואותו הדבר בדיוק היא אומרת לבעלת השלוש מאות. במילים אחרות: בין כל שני בעלי דינים אפשר ליצור מצב של 'דין קדימה', כי אנו בודקים מה ישאר לגדול לאחר שהקטן יטול - תיאורטית - את כל

חלקו, ומובן שאם חלק מהנכס נפסד מסיבה צדדית, כגון שאנסוהו בית המלך או נשתדף אי אפשר להכליל את החלק המופסד בתפיסת הקטן ולומר לו 'שלך נפסד', אלא הקטן תופס את חלקו בחלק שנשאר. וזהו בדיוק מה שקורה כשיש בעל דין שלישי: השלישי נחשב מבחינת שני המתדיינים כ'אשתדוף'.

אם היה אפשר להכניס את השלישי לדיון ולהכריע בין השלושה בבת אחת, לא היתה בעיה. אבל האמת שאין שייכות בין השלושה: שתי הגדולות טוענות 'כולה שלי' ואין הם מסייעות אחת את השניה בטענותיהן, לפיכך שייך רק לבדוק אם בין כל שתיים יש שוויון בטענות או שיש לאחת עדיפות על השניה מכח דין קדימה. הדרך היחידה של הגדולות להשיג דין קדימה הוא אם תכתובנה הרשאה זו לזו ותעשינה יד אחת. אז תוכלנה שתיהן להגיע כבעל דין אחד התובע 500 זוז, ודין הקדימה שלהן יחזור על מכונו.

אלא שבמקרה כזה כמובן תרוויח הקטנה במנה הראשון, כי אם עומד כנגדה רק בעל דין אחד, ולא שתי תביעות נפרדות, היא נוטלת במנה הראשון חמישים, שהרי במנה הראשון הן חולקות בשווה. נמצא שעשיית 'יד אחת' היא חרב פיפיות, היא אמנם מנשלת את הקטנה מהמנה השני והשלישי, אבל נותנת לה חצי מהמנה הראשון. לפיכך תלוי כמה הוא גודל העזבון: כל זמן שאינו עובר את הסכום של 150 זוז לא כדאי לגדולות לעשות יד אחת, כי הקטנה תקבל חמישים וזה יותר משליש. אבל מ-150 והלאה עדיף להן לעשות זאת.

לפי זה מבוארת כמובן כל המשנה כמין חומר: במאה זוז כולן חולקות בשווה, וכך עד מאה וחמישים. משם ואילך משתנה התמונה, ונכנס עקרון 'יד אחת'. עם מי כדאי לעשות עסקה? כמובן שלשתי הגדולות ביחד. אם תעשנה אחת הגדולות והקטנה יד אחת הן תצטרכנה לתת לשניה חצי מתביעתה, שהרי היא תובעת 'כולה שלי'. היחידה שהוצאתה מחוץ למעגל תקטין את הסכום שתקבל היא הקטנה, לפיכך אין לגדולות ברירה אלא לעשות יד אחת.

מענה מבוארים דברי הירושלמי היטב, לא רק הלשון 'במרשות זו את זו' - שהוא ממש מוכרח לפי דברינו, אלא גם העובדה שהירושלמי הסתפק בתירוץ אחד לשתי הבבות, דלא כהבבלי. שהרי באמת עיקרון אחד מסביר את שתי הבבות האחרונות: שתיים מן הנשים צריכות לעשות הרשאה ביניהן כדי שהקטנה לא תחלוק עמן בשווה. בבבא השלישית אפשר עקרונית לעשות עסקאות אחרות: הקטנה עם הבינונית יעשו יד אחת כנגד הגדולה, ואז יש כאן שני בעלי דינים שווים הטוענים 'כולה שלי' על שלוש מאות הזוז, והם חולקים בשווה. לאחר מכן חולקות הקטנה והבינונית יחד לפי העקרון של שנים אוחזין את מאה וחמישים הזוז שהן קבלו. אפשר גם שהגדולה והקטנה יעשו יד אחת ויתנו לבינונית את חצי תביעתה, מאה זוז, וייוותרו עם מאתיים זוז. שוב הן חולקות ביניהן את היתרה לפי עקרון שנים אוחזין. נמצא שאיך שלא נסובב את הסיפא תהיה התוצאה זהה¹⁰.

10 ובאמת יש כאן קושיא על שיטת הבבלי וכל הראשונים הסוברים שההלכה האמיתית לפי

לפי זה יובן מאוד מדוע עצרה המשנה בשלוש מאות זו, ולא פירטה כיצד יהיה הדין במקרה ונשארו ארבע מאות זו¹¹. לפי שיטת החלוקה של אומן ומשלה מתהפך המצב משלוש מאות זו ואילך, ומתחילים לחשב באופן הפוך: כולן מפסידות בשווה ובלבד שלא תפסדנה יותר מחצי, רק באופן כזה נגיע למצב 'תואם שנים אוחזין'. אבל קשה לקבל שהתנא סמך עלינו שנגיע לבד לנוסחה הכלל כד מפתיעה הזו, והראיה: עד לפרופ' אומן ומשלה היא לא עלתה בדעתו של אף אחד.

אבל לפי הירושלמי באמת משלוש מאות ואילך אין נוסחה קבועה! זאת מכיון שאין כבר אף אחד שיכול לטעון 'כולה שלי' על כל העזבון. נבדוק למשל מקרה שבו נשארו 350 זו: אם שתי הגדולות תעשינה יד אחת כנגד הקטנה, היא תקבל רק חמישים זו, והן תחלקנה ב-300 הנותרים כך: מאה זו הולכים לגדולה, ובמאתיים הן חולקות בשווה, נמצא חלקה של הבינונית מאה זו, בדיוק כפי שהיא קיבלה במקרה של שלוש מאות זו. כמוכן שעדיף לבינונית לעשות יד אחת עם הקטנה, להציג גוש אחד שתובע 300 זו, ואז הן חולקות עם הגדולה בשווה ומקבלות 175 זו. אלא שהקטנה מן הסתם יודעת מהעיקרון הזה, והיא תאמר לבינונית - ובצדק: מבחינתי עדיף בכלל שכולן יתבעו בנפרד, כי אז אחלוק עמכן בשווה. אם את רוצה לעשות עמי יד אחת, את צריכה לתת לי חלק מן הסכום שתרוויחי.

גם הגדולה כמוכן לא תשקוט על שמריה, ותציע מן הסתם לקטנה שהיא תעשה עמה עסקה, והיא תתן לה זו או שנים יותר. הקטנה מחוזרת על ידי שני הצדדים שכן היא 'לשון המאזניים' כאן, וכמוכן שאי אפשר לקבוע בזה הלכה קבועה. וכך הלאה, ככל שהסכומים עולים משתנים סדרי העדיפויות [למשל: מן הסכום של 500 ואילך הקטנה נהיית בעלת ענין, ועדיף לה לכרות ברית עם אחת הגדולות כנגד השניה, ואילו לבינונית אין הדבר משנה עם מי תכרות ברית, בכל מקרה היא תקבל אותו הסכום, היא רק צריכה להזהר שהשתים האחרות לא יכרתו ברית נגדה, והכל תלוי כיצד תיטה דעתן].

אבל בסכומים הנקובים במשנה אין יותר מאפשרות אחת. כבר הראינו שבסיפא לעולם כל אחת מקבלת חצי מסכום תביעתה איך שלא נסובב את התמונה, ובמציעתא כל מי שתכרות ברית עם הקטנה תפסיד, שהרי הגדולה שתישאר בחוץ תקבל מיד חצי מהעזבון, דהיינו מאה, והשתים הנותרות תאלצנה להתחלק בנותר, כך שלא כדאי להוציא מן התמונה אלא את הקטנה בלבד.

דעת רבי נתן בסיפא היא שהקטנה נוטלת שליש ממאה, האמצעית מקבלת 86 ושליש, והגדולה את השאר. ולכאורה מה ימנע מהקטנה והבינונית לעשות הרשאה זו לזו ולתבוע ביחד שלוש מאות כאיש אחד? במקרה כזה יהיה הדין יחלוק, והן תחלקנה במאה וחמישים הנותרים לפי עקרון שנים אוחזין (שהרי שתיהן תרווחנה מכך) או לפי יחס אחר שיחליטו ביניהן? וצע"ג [קושיא זו שמעתי מידידי הרב ישעיה לוי שליט"א].

11 ובאמת נחלקו הראשונים להלכה: הרי"ף והר"ן סוברים שכולן חולקות בשווה כל זו שיהיה יותר משלוש מאות ואילך, כי שם יד כולן שווה. ואילו הריטב"א סובר שמי שהפסדו גדול יותר מקבל יותר עד שישתוו כולן בהפסד, ומשם ואילך חולקות בשווה.

אותה הרשאה של התלמוד הירושלמי יכולה שתתבצע באופן נוסף. מספיק שאחת הגדולות תסכם עם חברתה שהיא אינה תובעת כעת את חלקה אלא מחכה ששתי חברותיה תחלוקנה קודם. במקרה כזה שוב יש לנו רק שני בעלי דינים, ודין הקדימה חוזר למקומו. הקטנה תסולק בחמישים זוז, ולאחר מכן תחזורנה שתי הגדולות ותחלוקנה את הסכום שנותר ביניהן לפי 'שנים אוחזין'. למעשה היה אפשר לפרש שזו כוונת הירושלמי, אלא שלשון הרשאה משמע שהוא יפוי כוח לדון ולתבוע בשם המרשה, כמו שהוא בכל הש"ס. כך או כך, אין כאן נפ"מ לדינא.

אבל סברא זו נותנת לנו פירוש חדש ומפתיע במימרת שמואל בבבלי, אם ננתק אותה מן המשא ומתן שם. שמואל שבבבלי אומר "בכותבת בעלת מאתים לבעלת מנה: דין ודברים אין לי עמך במנה", והרי זה מתפרש להפליא כמו שכתבנו: בעלת המאתיים מסלקת את עצמה מִמְנָה [אין צורך אפילו שתסלק עצמה מכל העזבון], נמצא שאין דנות עליו אלא שתיים בלבד, ודין הקדימה חוזר למקומו.

לפי זה צמצמנו יותר את המחלוקת בין התלמודים, אין כאן אפילו שינוי עקרוני במימרא שנמסרה בשם שמואל, אלא שבבבלי סילקה עצמה הבינונית מלדון, ובירושלמי סילקה עצמה הגדולה מלדון (על ידי הרשאה, או על שאמרה 'דין ודברים אין לי במנה ראשון').

החילוק בין התלמודים נובע מן הקושיא שאותה באה מימרת שמואל לתרץ: הבבלי סבר שמעיקר הדין צריכה הקטנה לקבל רק שלישי, והקושי הוא מדוע היא מקבלת יותר מדינה. לפיכך המילים 'דין ודברים אין לי עמך במנה ראשון' התפרשו בבבלי כמחילה גמורה על חלקה של הבינונית במנה ראשון, ושוב הוקשה מדוע הגדולה מקבלת רק רבע ממנו, והוצרכו לדחוק 'מדין ודברים הוא דסליקית נפשי' וכו'. אבל לפי הירושלמי לא בא שמואל כלל לתרץ קושיא זו, אלא קושיא הפוכה: מדוע הקטנה מקבלת רק חמישים ולא שלישי מן העזבון, והתירוץ בא להסביר כיצד מקטינות שתי הגדולות את חלקה של הקטנה על ידי כך שאחת מהן מסלקת את עצמה מלדון.

לפי מהלך זה אין צורך בעצם בתירוץ נפרד לשתי הבבות, כמו שהוא באמת בירושלמי. העקרון הוא אחד: במנה הראשון צריכות להיות רק שני בעלות דין, הקטנה ואחת מן הגדולות, כדי שדין הקדימה יחזור למקומו. יתכן - אולי - לפרש כך: שמואל לא אמר אלא דבר אחד, שצריך שאחת הגדולות תאמר 'דין ודברים אין לי במנה ראשון'. אבל הבבלי שפירש ששמואל בא לתרץ מדוע הקטנה נוטלת במציעתא יותר מן הראוי לה, וכמו כן מדוע הקטנה והבינונית נוטלות בסיפא יותר מן הראוי להן, הוצרך לפרש שיש כאן שני תירוצים: במציעתא ויתרה הבינונית לקטנה במנה הראשון, ובסיפא ויתרה הגדולה לשתי חברותיה במנה הראשון.